

Gemeente Amsterdam
Bureau Monumenten & Archeologie

**Cultuurhistorisch verkenning en
advies
Rivierenbuurt e.o.**

Inhoud

1	Inleiding	3
2	De Rivierenbuurt, de inbreng van Van Eesteren en de wijken ten zuiden van de President Kennedylaan	4
3	Ruimtelijke en architectuurhistorische kenmerken van de Rivierenbuurt e.o.	10
3.1	Rooilijnen	10
3.2	Bouwhoogte	11
3.3	Kapvormen	14
3.4	Openbare ruimte en groen	18
3.5	De binnentuinen	21
	Bronnen	23
	Colofon	24

1 Inleiding

Stadsdeel Zuid heeft in het kader van de herziening van het bestemmingsplan Rivierenbuurt BMA gevraagd om te adviseren over de cultuurhistorische waarden die voor de opstelling van het bestemmingsplan van belang zijn. Het bestemmingsplan vervangt 10 vigerende bestemmingsplannen. De herziening gebeurt op een moment dat binnenkort, namelijk per 1 januari 2012, de nieuwe regelingen in het kader van de Modernisering Monumentenzorg van kracht worden. Hierin is een grotere plaats voor cultuurhistorie ingeruimd. Tegelijk onderzoekt BMA samen met het stadsdeel in hoeverre de aanwijzing van Plan Zuid waaronder ook Rivierenbuurt Noord valt, tot rijksbeschermd stadsgezicht voordelen heeft voor het behoud van de leefbaarheid en de identiteit van deze buurt.

De internationaal geroemde kwaliteiten van Plan Zuid zijn te vinden in het totaalontwerp van stedenbouw, architectuur, groen en openbare ruimte. Zij beheersen de vormgeving op ieder schaalniveau en zetten aan tot een uiterst zorgvuldige omgang. Levendige winkelstraten als de Rijnstraat worden afgewisseld met intieme woonbuurtjes rond het Meerhuizenplein en een monumentaal plein als het Victorieplein. De Rivierenbuurt is een deelgebied binnen het totale gebied van Plan Zuid en onderscheidt zich in zoverre van het westelijk van het Muzenplein gelegen Stadion- en Beethovenbuurt, dat hier aanvullingen van Cornelis van Eesteren op Plan Zuid te vinden zijn. Op onderstaande kaart is de begrenzing van het gehele beoogde beschermd stadsgezicht weergegeven.

en geldende bestemmingsplannen
OZ REO RB 22-01-2004

gemeente Amsterdam

stadsdelen Zuideramstel

en Oud Zuid

Kaart met begrenzing van het beoogde beschermd stadsgezicht Plan Zuid, zoals besproken met de voormalige stadsdelen Oud Zuid en Zuideramstel, januari 2004

Ten zuiden van de President Kennedylaan liggen de na de oorlog aangelegde wijken van de Amstelhof en de Veluwebuurt, het Martin Luther Kingpark, de Mirandastrook, de Zuidelijke Wandelweg en begraafplaats Zorgvlied. Het hele plangebied heeft laten zien een groot aanpassingsvermogen te bezitten als het gaat om het inspelen op de doorlopende veranderingen in het gebruik ervan. Het bestemmingsplan moet er vooral op

gericht zijn om de grote aantrekkingskracht van het gebied als een met veel allure vormgegeven woonoord vast te houden.

In de concept *toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd stadsgezicht Plan Zuid* wordt uitvoerig ingegaan op de ontstaansgeschiedenis van deze wijk. Dit advies spitst zich toe op de ruimtelijke aspecten die vanuit cultuurhistorisch oogpunt gezien een verankering moeten krijgen in het bestemmingsplan. Hierin ontbreekt een beschrijving van de buurten ten zuiden van de President Kennedylaan. Deze is in dit advies in korte vorm opgenomen.

Veel van wat BMA in het Cultuurhistorisch Advies in het kader van de herziening bestemmingsplan Stadion- en Beethovenbuurt adviseerde, geldt ook voor de Rivierenbuurt (deelgebied 1). Het stadsdeel heeft gevraagd in dit advies aan te geven waarin de Rivierenbuurt verschilt van de Stadion en Beethovenbuurt. Verder vraagt zij met name de cultuurhistorische waarden van de deelgebieden 2 en 3 te benoemen.

2 De Rivierenbuurt, de inbreng van Van Eesteren en de wijken ten zuiden van de President Kennedylaan

De Rivierenbuurt kwam tot stand op basis van het Uitbreidingsplan Plan Zuid uit 1917. De wijk ontwikkelde zich tot een geliefd woonoord door de aanwezigheid van een grote diversiteit aan buurtjes met veel pleinen, plantsoenen en rijk beplante straten. De internationaal beroemde architect H.P. Berlage ontwierp Plan Zuid als een stedelijk bouwwerk. Er is een grote samenhang te vinden tussen het grootste schaalniveau van de stedenbouwkundige opzet en het kleinste schaalniveau van voortuinen, ingebouwde plantenbakken tot zelfs de voordeur aan toe. Langs het Noordelijk Amstelkanaal en aan weerszijden van de Minervalaan zijn in het plan woningen voor de hogere burgerklassen gedacht, in het overige deel van de buurt werden woningen geprojecteerd voor de midden- en arbeidersklassen. De Rivierenbuurt was vooral bedoeld voor de midden- en lagere sociale klassen. Vrijstaande en twee onder één kap woningen zijn vooral te vinden in de buurt rond het Vossius Gymnasium.

De stedenbouwkundige opzet van Plan Zuid wordt gekenmerkt door een combinatie van monumentaal vormgegeven doorgangswegen en schilderachtige, bochtige buurtstraten. Pleinen zijn hierin tegelijk belangrijke knooppunten, monumentale stadsruimtes of het hart van intieme woonbuurten. In de Rivierenbuurt is dat aantal kleiner dan in de Stadion – en Beethovenbuurt. Het Amstelkanaal en het Noorder- en Zuideramstelkanaal zijn belangrijke dragers van het plan, evenals de oostwest lopende Apollolaan met in het verlengde de Churchillaan die vormgegeven is als een zogenoemde 'Parkway', een autoweg waarbij de waarneming van het stadslandschap een belangrijke factor was in het ontwerp. De Rivierenbuurt wordt gestructureerd door het Y-vormige wegenstelsel van Vrijheidslaan, Churchillaan en Rooseveltlaan. Dwars daarop lopen de stadsstraten die vanuit de 19de eeuwse wijken naar het zuiden zijn doorgetrokken, waartoe de Rijnstraat en de Scheldestraat behoren. De President Kennedylaan loopt ongeveer over de grens van het door Berlage gepresenteerde Plan Zuid en kwam pas na de oorlog tot stand. De bebouwingstypologie is die van het gesloten bouwblok waarvan vorm en hoogte afhankelijk is van de ligging in het infrastructurele netwerk. Openbare en semi-openbare gebouwen als een ... hadden als dominanten moeten fungeren op monumentale pleinen of scharnierpunten in de wijk moeten markeren. Geen van de beoogde complexen zijn echter gerealiseerd. Daarvoor in de plaats kwamen bouwwerken als de Wolkenkrabber aan het Victorieplein.

Vanaf 1926 zag de *Commissie voor de bebouwing in Plan Zuid* erop toe dat in de uitwerking van het plan de beoogde samenhang tussen de architectuur van de bebouwing en de ligging daarvan binnen het plangebied gerealiseerd werd. Het gevolg daarvan was dat verscholen achter de hoge wanden van de verbindingssassen karaktervolle buurten zijn ontstaan, elk met een eigen identiteit. De homogeniteit van een buurt is vaak te danken aan de opdrachtverlening, waarbij één architect verantwoordelijk werd gemaakt voor de stedenbouwkundige opzet en de vormgeving van een deel van het gebied. De buurt rond het Meerhuizenplein, ontwikkeld door de Amstels Bouwvereniging in 1921, is daarvan een goed voorbeeld. Aanpassingen van Plan Zuid die in de loop van de aanleg van de wijk nodig waren en door de dienst Publieke Werken ontworpen werden, kwamen in nauwe samenspraak met dezelfde commissie tot stand.

Van Eesterenranden

Door de annexatie van 1921 werd de zuidelijke stadsgrens van Amsterdam verlegd naar de Kalfjeslaan, waardoor de mogelijkheid ontstond om ten zuiden van de voorgestelde spoorbaan een nieuwe uitbreidingswijk, Buitenveldert, aan te leggen. Dit werd in het Algemeen Uitbreidingsplan van 1934 vastgelegd. Men ging op zoek naar mogelijkheden om de noordzuid gerichte wegen van Plan Zuid in de nieuwe zuidelijke

uitbreiding door te trekken, terwijl voor het snelverkeer de Rivierenlaan (sinds 1964 President Kennedylaan) werd voorzien, ter ontlasting van de drukte op de Amsteldijk. Als gevolg van deze wijzigingen ontwierp Cornelis van Eesteren, vanaf 1928 werkzaam bij de afdeling Stadsontwikkeling, begin jaren dertig wijzigingen op Plan Zuid. Twee daarvan, het 'Plan Rijnstraat' (1931) en het 'Uitbreidingsplan tusschen Zuider Amstelkanaal, Muzenplein, Haringvlietstraat en Diepenbrockstraat', liggen in de Rivierenbuurt Noord; het derde plan 'Rivierenlaan' werd na de oorlog ten zuiden van de President Kennedylaan gerealiseerd. Het Uitbreidingsplan 'Zuideramstelkanaal' ligt oostelijk van de Boerenwetering en valt niet in dit plangebied. In het 'Plan Rijnstraat' experimenteerde van Eesteren met een afwisseling van gesloten bouwblokken en blokken die aan één zijde geopend waren en die van verschillende lengte waren. Hiermee vulde hij een restgebied van onregelmatige vorm op, die met de curve aan de zuidoosthoek uitnodigde tot een waaivormige opzet. Het verschil in lengte van de blokken werd geaccentueerd door boombeplanting en door het plaatsen van twee hoge woongebouwen in de groenstrook langs de President Kennedylaan. Een daarvan werd ook gerealiseerd. Ook legde hij de blokken consequent noord-zuid. De woonstraten variëren in breedte van 20 tot 25 meter afhankelijk van de bouwhoogte. De straten hebben deels een van de rest van Plan Zuid afwijkende, asymmetrische profilering. Rond de scholen en speelplaatsen creëerde hij meer openheid dan gebruikelijk in Plan Zuid. In het plan rond het Vossiusgymnasium liet Van Eesteren zien dat hij de door hem als achterhaald beschouwde principes van Berlage goed beheerste. Als centrum van de wijk fungeert het Vossiusgymnasium. Langs het Amstelkanaal en de Boerenwetering legde hij halfopen bebouwing. Rond het gymnasium creëerde hij met korte stroken woonbebouwing die door garages met elkaar verbonden zijn, een gesloten stadsbeeld. Door het aanbrengen van een knik in de toevoerwegen, plaatste hij het gymnasium in een breder perspectief, waarmee hij een monumentaal effect bereikte die Berlage altijd nastreefde. In het plan werd de overgang van de stedelijke bebouwing naar een recreatieve zone vormgegeven met een park langs de Amstel (tegenwoordig Martin Luther Kingpark).

Naoorlogse ontwikkelingen

Ten zuiden van de President Kennedylaan, voorheen Rivierenlaan genaamd, werd als uitwerking van het Algemeen Uitbreidingsplan (AUP) voor Amsterdam in 1939 het deelplan 'Rivierenlaan' vastgesteld. In de eerste versie van dit uitbreidingsplan werden in het gebied ten zuiden van de President Kennedylaan 240 eengezinswoningen voorzien. Het plangebied werd begrensd door de President Kennedylaan in het noorden, een aftakking van de Boerenwetering in het zuiden, de huidige Europaboulevard in het westen en de De Mirandalaan in het oosten. Na de Tweede Wereldoorlog werd het plan in 1951 vanwege veranderde inzichten en behoeften herzien. Er was na de oorlog minder vraag naar luxueuze woningen en meer vraag naar grootschalige betaalbare woningbouw. De eengezinswoningen uit het oorspronkelijke AUP hadden ook een visuele functie, namelijk het verlagen van de bouwhoogte in de richting van de stadsrand. Deze optische werking werd gehandhaafd door hogere bouwvolumes aan de noordrand van het plangebied te plaatsen, gevolgd door laagbouw in het zuiden.¹

Het plangebied valt op te delen in enkele kleinere buurtjes met verschillende bebouwing.

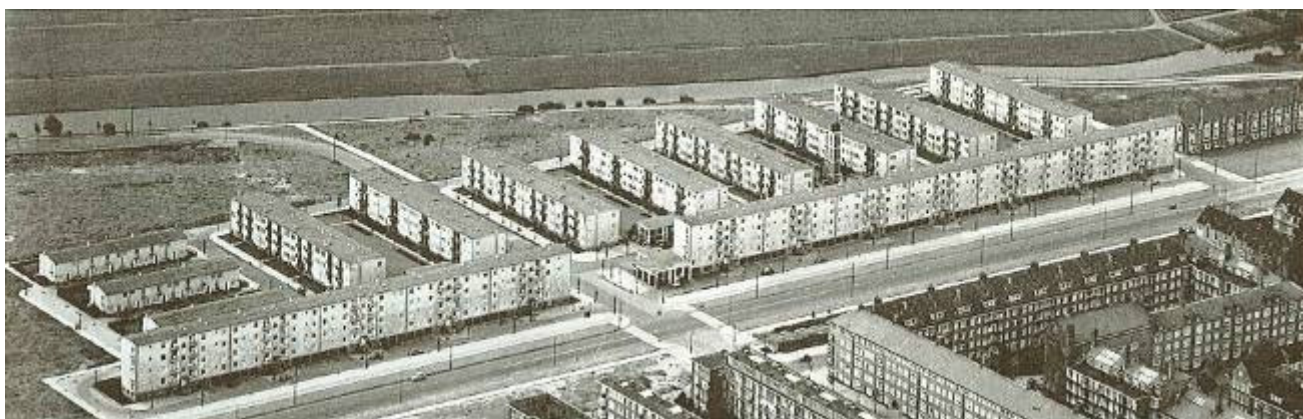
Het noordoostelijke buurtje, Amstelhof geheten, wordt begrensd door de President Kennedylaan in het noorden, de Betuwestraat in het zuiden, de Graafschapstraat in het westen en het Baroniepad in het oosten. Het complex bood ruimte voor ongeveer 350 woningen.² De bebouwing bestaat uit twee hoge bouwvolumes parallel aan de President Kennedylaan, elf halfhoge volumes haaks daarop en drie kleinere bouwblokken met eengezinswoningen wederom parallel geplaatst. Langs de Baroniestraat staat een drietal vrijstaande winkelpanden, een ketelhuis en op de kop van het westelijke hoogbouwvolume een benzinstation. Het complex werd gebouwd volgens het zogeheten Airey-systeem. Dit bouwsysteem, dat zijn oorsprong in Engeland kent, was gericht op snelheid en kostenbesparing. In 1951 werd begonnen met de bouw, naar een ontwerp van J.F. Berghoef. Het project werd gerealiseerd door de Nederlandse Maatschappij voor de

¹ J.J. van der Velde, *Stadsontwikkeling van Amsterdam 1939 – 1967*, Amsterdam 1968, p. 126.

² E. Fisher, *Bouwen en Wonen. Aspecten 40 Jaar Volkshuisvesting*, Amsterdam 1968, p. 54 – 57.

Volkshuisvesting, een gedeeltelijk publieke onderneming.³ Het complex als geheel is geselecteerd voor de gemeentelijke monumentenlijst.

Ten zuiden van het complex Amstelhof werd zo'n tien jaar later opnieuw een uitbreiding gerealiseerd. Deze bestond uit een viertal lage woonblokken in een haakverkaveling aan de Oldambtstraat, een laag woonblok aan de Twentestraat en een viertal bouwblokken aan het Baroniepad die aansloten bij de eengezinswoningen van Amstelhof. Belangrijk kenmerk van de hakenverkaveling is het verschil in hoogte tussen de oost-west geplaatste (drie lagen) en noord-zuid geplaatste stroken (twee lagen). Ook op de hoek van de Veluwelaan en de Zuidelijke Wandelweg was nog een woonblok gelegen maar dat is rond 2001 vervangen door nieuwbouw. Op de hoek van de Veluwelaan en de Betuwestraat en aan de Zuidelijke Wandelweg werd een tweetal kerken gebouwd en een aantal schoolgebouwen. Deze zijn nagenoeg allemaal bewaard gebleven.

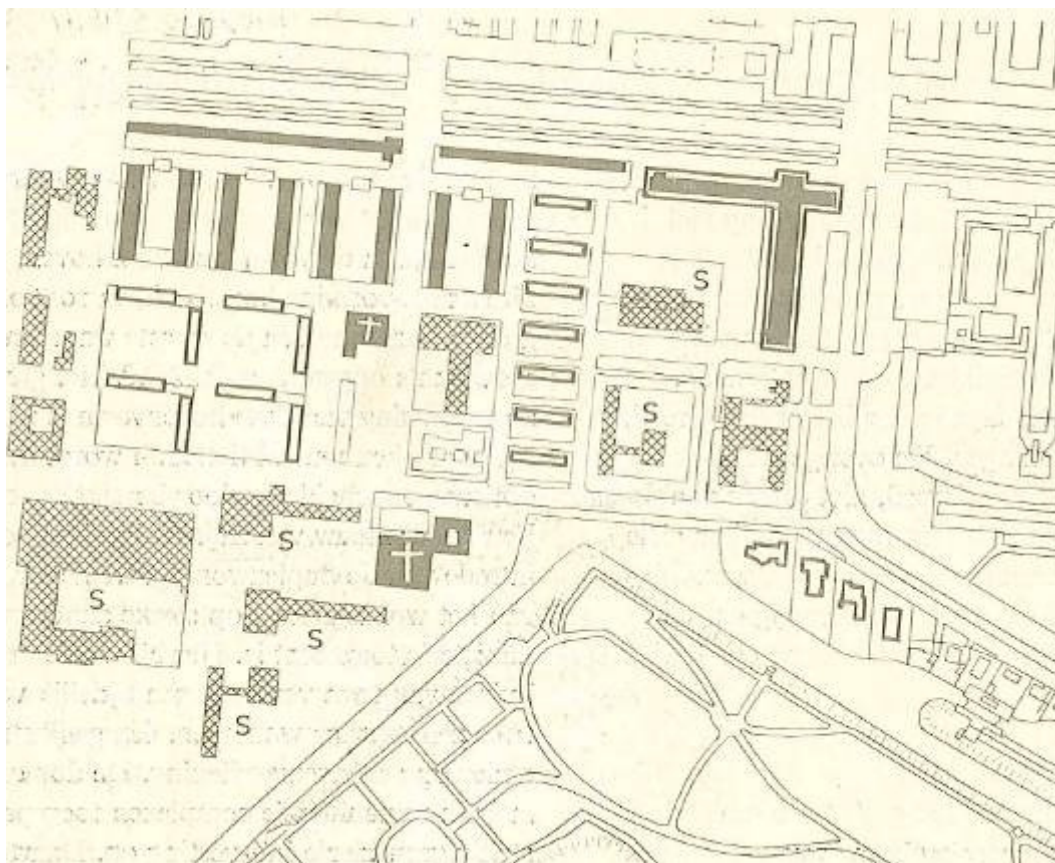

De Amstelhof direct na oplevering

Ten oosten van Amstelhof werd gekozen voor hoogbouw van een grotere schaal. Het gebouw op de hoek van de President Kennedylaan en de De Mirandalaan telt acht woonlagen en heeft een haakvormige plattegrond. Op de punt van de rechte hoek heeft het gebouw een kleine overhang die rust op betonnen staanders. Meer naar het zuiden staat in de huidige situatie nog een flatgebouw. Lagere eengezinswoningen moesten hiervoor plaatsmaken. Ook enkele van de villa's aan de Zuidelijke Wandelweg behoorden tot het uitbreidingsplan. Het betreft de eerste vier villa's ten oosten van de hoek met De Mirandalaan.⁴ Deze huizen zijn ofwel ingrijpend gerenoveerd, ofwel gesloopt voor nieuwbouw. Het meest westelijke huis, in 1970 ontworpen door Hein Salomonson, is goed bewaard gebleven.

³E. Agtsteribbe, V. Stissi, A. van Dijk (red.), *Pracht in Prefab. Het Nemavo-Aireysysteem in Amsterdam*, Amsterdam z.j., p. 18 – 22.

⁴ Dit is te zien op een kaart van het Uitbreidingsplan Rivierenlaan zoals gepubliceerd in het boek *Stadsontwikkeling van Amsterdam 1939 – 1967* door J.J. van der Velde op pagina 126.

Uitbreidingsplan-Rivierenlaan (afkomstig uit J.J. van der Velde, *Stadsontwikkeling van Amsterdam 1939 – 1967*, Amsterdam 1968, p. 126.

Martin Luther Kingpark en begraafplaats Zorgvlied

Het huidige Martin Luther Kingpark wordt in het noorden begrensd door de President Kennedylaan, in het zuiden door de Zuidelijke Wandelweg en in het westen door de De Mirandalaan. De gehele oostzijde van het park grenst aan de Amsteldijk en daarmee aan de Amstel. Het park is sober in opzet. Het bestaat voornamelijk uit grote gazons met veel losstaande bomen.⁵ Het gebied waarin het park is gelegen maakte deel uit van het Uitbreidingsplan Zuid door H.P. Berlage dat in 1917 door de gemeenteraad werd aangenomen.⁶ De uitvoering duurde langer dan verwacht. Ir. Jakoba Mulder maakte de eerste ontwerpen voor het Amstelpark, zoals het park oorspronkelijk heette. In 1936 was dit park voltooid. Het was destijds ongeveer de helft kleiner dan tegenwoordig.⁷ Uit een kaart van de Dienst der Publieke Werken uit 1936 valt op te maken dat er ten westen van het Amstelpark, bebouwing was voorzien die vergelijkbaar is met de huidige situatie. Hier was het Amstelparkbad gelegen evenals enkele gebouwen ter hoogte van het huidige De Mirandapaviljoen.

In 1954 werd de Utrechtsebrug, de op- en afrit van de snelweg A2, door het park heen gelegd om aan te sluiten op de Rijnstraat. Bij deze ingreep werd het park opnieuw beplant naar een ontwerp van J.W. van der Meeren.⁸ In de jaren na de oorlog en opnieuw aan het einde van de jaren zestig werden er nieuwe namen gegeven aan enkele straten en plantsoenen in Nederland, ter ere van bijzondere historische figuren. Zo valt ook de naamgeving Martin Luther Kingpark te verklaren en de verandering van Amstelparkbad in De Mirandabad.⁹ Het voormalige Amstelparkbad werd aan het einde van de jaren zeventig ingrijpend gerenoveerd

⁵ E. Kurpershoek en M. Ligtelijn, *De parken van Amsterdam*, Amsterdam 2001, p. 93.

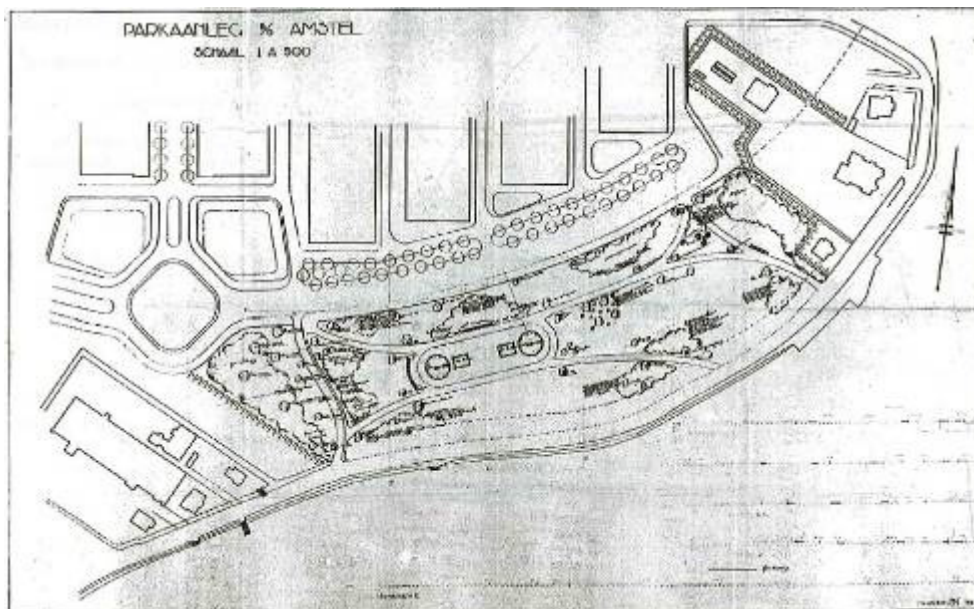
⁶ V. van Rossem, 'Een keerpunt in de Nederlandse stedenbouw: Plan Zuid' in: K. Gaillard en B. Dokter (red.), *Berlage en Amsterdam Zuid*, Rotterdam 1992, p. 17.

⁷ A. Schrier, *Amsterdamse stadsparken uit de twintigste eeuw. Een verkennend bronnenonderzoek naar de ontstaansgeschiedenis van het Amsterdamse stadspark uit de twintigste eeuw*, Amsterdam 1996, p. 65.

⁸ Idem.

⁹ J.A. Wiersma, *De naam van onze straat*, Amsterdam 1978.

en grotendeels overdekt. Het duurde tot het begin van de jaren tachtig voordat het park zijn huidige omvang kreeg. Bij deze herinrichting werd ook het westelijke gedeelte, met daarin gelegen het De Mirandabad en – paviljoen, bij het Martin Luther Kingpark gevoegd.¹⁰ De benaming voor de strook langs de Amstel ten zuiden van de Utrechtse brug en de President Kennedylaan, met daarin gelegen het zuidelijk deel van het Martin Luther Kingpark en het De Mirandabad, wordt de Mirandastrook genoemd.

Ontwerp voor het oorspronkelijke Amstelpark uit 1934. (afkomstig uit A. Schrier, *Amsterdamse stadsparken uit de twintigste eeuw. Een verkennend bronnenonderzoek naar de ontstaansgeschiedenis van het Amsterdamse stadspark uit de twintigste eeuw*, Amsterdam 1996, p. 65).

Situatie Amstelpark in 1956 (afkomstig uit A. Schrier, *Amsterdamse stadsparken uit de twintigste eeuw. Een verkennend bronnenonderzoek naar de ontstaansgeschiedenis van het Amsterdamse stadspark uit de twintigste eeuw*, Amsterdam 1996, p. 12).

Begraafplaats Zorgvlied werd aangelegd door gemeente Nieuwer-Amstel (nu: Amstelveen) , maar kwam na de annexatie van 1921 op het grondgebied van Amsterdam te liggen. Zij bleef echter eigendom van Amstelveen. De begraafplaats is in fasen aangelegd naar ontwerp van fa. J.D. Zocher jr. en L.P. Zocher (1869-1870), L.P.

¹⁰ Schrier 1996 (zie noot 3), p. 65.

Zoher (1892), onbekend (omstreeks 1900), L. van der Bijl (1919 -1926;1931) en C.P. Broerse (1931). De eerste fase wordt gekenmerkt door de Engels landschapsstijl, de uitbreidingen van na 1900 kennen een meer formele opzet. Toch bestaat er tussen de in verschillende perioden aangelegde delen een grote samenhang. Begraafplaats is inclusief enkele gebouwen en grafmonumenten rijksmonument. De naoorlogse uitbreidingen vallen niet onder de bescherming.

3 Ruimtelijke en Architectuurhistorische kenmerken van de Rivierenbuurt e.o.

3.1. Rooilijnen

De toepassing van gesloten bouwblokken zorgt voor een scherpe scheiding tussen publiek- en openbaar terrein. De rooilijnen bepalen de contouren van de bebouwing en springen uit waar vernauwingen van straten of het geven van accenten in de bebouwing gewenst is. In sommige gevallen is met de aanleg van tuinen of in de muur opgenomen plantenbakken een overgangsgebied ontstaan tussen de bebouwing en de straat.

Vernauwing van een straat om stedelijke ruimtes te creëren

Aan de binnenzijde van de woningbouw blokken bepalen de achterrooilijnen de contouren van de binnenhoven die in de stedenbouwkundige opzet van Plan Zuid de contramal zijn van de openbare ruimte (zie Woongroen: binnenhoven).

Hoewel in Plan Rijnsraat ten zuiden van de Vrijheidslaan en de Rooseveltlaan zich ook half open bouwblokken bevinden is er een duidelijke grens aangegeven tussen binnenterrein en openbare ruimte. Sinds lang wordt deze door een ijzeren hek nog eens gemarkeerd.

Half open blokken gezien vanaf President Kennedylaan

De stedenbouwkundige opzet van Amstelhof en Veluwebuurt met een haak- en strokenverkavelingen betekent een omkering in de verhouding bebouwing – openbare ruimte. De achterkanten van de bebouwing liggen duidelijk in het zicht, de grens tussen privé en openbaar groen verliep oorspronkelijk vloeiend. In de stroken tussen het Baroniepad en de Veluwestraat zijn de achtertuinen nu door twee meter hoge hekken en hoogopgaande begroeiing volledig van de openbare groenstroken afgegrensd. Het vastleggen van de grens tussen privaat en openbaar groen is hierbij van belang (zie binnenhoven, voor en achtertuinen)

Advies:

- Leg zoveel mogelijk de rooilijnen met de verspringen vast, omdat zij in combinatie met de hoogte de afwisseling van ruimtes binnen de Rivierenbuurt bepalen.

- Houdt bij het bepalen van de rooilijnen rekening met de 'footprint' van de stroken- en hakenverkaveling in de Veluwebuurt en de Amstelhof waardoor de open opzet van de wijk behouden blijft.

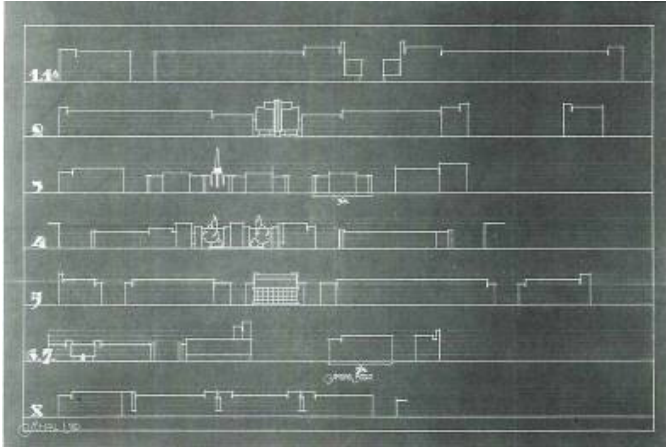
3.2. Bouwhoogte

De straten zoals Berlage die aanvankelijk had ontworpen, werden niet als zodanig aangelegd. De hoofdopzet wel, maar deelplannen bepaalde de definitieve loop van buurtontsluitingsstraten en woonstraten. Wel werd overeenkomstig zijn opvattingen over het verschil tussen hoofdverkeerswegen en buurtstraten de verschillende bouwhoogtes vastgesteld. De bedoeling was dat langs de hoofdwegen monumentale bebouwing van vier tot vijf lagen hoog werd gerealiseerd, en daarachter de woonblokken twee tot drie lagen (inclusief kap) hoog zouden zijn. In de Rivierenbuurt is het verschil in bouwhoogtes minder ver doorgevoerd dan in de Stadion- en Beethovenbuurt. Afgezien van de bebouwing rond het Vossiusgymnasium, langs de Diepenbrockstraat en de Herman Heijermanweg waar veel villa's en twee onder een kap woningen staan, komen rijen eensgezinswoningen van twee lagen hoog in de Rivierenbuurt weinig voor. Het verschil tussen de monumentale verkeersassen en de buurten daarachter is vaak maar één laag.

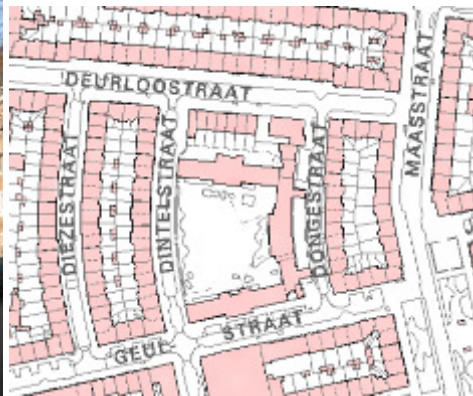
Holendrechtstraat: vijf lagen langs de straat, vier lagen aan de daarop uitkomende hofjes.

De Commissie Zuid zag er, onder meer door het leveren van silhouettekeningen, op toe dat architecten binnen de aangegeven contouren bouwden.

Voorbeeld van een silhouetkening van bebouwing langs de Vrijheidslaan

Openbare gebouwen als kerken en scholen domineren een openbare ruimte, brengen daar een ruimtelijke geleiding in aan of vormen oriëntatiepunten binnen de wijk.

De Dongestraat: de school helpt aan twee zijden mee de straten vorm te geven

Bebouwing rond het Vossiusgymnasium waarvan het hoofdvolume zelf ook een stedelijke wand vormt

Architectuur en openbare ruimte zijn in nauwe samenhang met elkaar ontworpen. Het hoogteverschil tussen hoofd- en secundaire straten wordt meermalen overbrugd door een getrapte opbouw van het bouwblok in de hoek. Het hoogteverschil tussen bebouwing langs hoofdwegen en lagere bebouwing daarachter brengt met zich mee dat binnen een bouwblok de hoogte van de vier zijden kunnen verschillen.

Zicht vanuit Geulstraat op een accent in de straatwand langs de Maasstraat

Bebouwing als toegangspoort tot de Scheldestraat

Hoogteaccenten worden gebruikt ter markering van toegangen tot straten, als hoekpunten van een plein of als afsluiting van een zichtlijn. Een wijziging in de hoogte van bebouwing in de Rivierenbuurt wijzigt ook de samenhang in het stedenbouwkundig bouwwerk. In het Plan Rijnstraat van Van Eesteren is van een dergelijk verschil in bouwhoogtes echter nauwelijks sprake.

In de Amstelhof en de Veluwebuurt zijn het verschil in bouwhoogtes cruciaal voor de compositie van de wijk. De parallel aan de President Kennedylaan geplaatste bebouwing van vijf lagen hoog vormt een rug waarachter de lagere blokjes van drie lagen schuilgaan.

Verkaveling in de Veluwebuurt

Amstelhof

In de hakenverkaveling tussen de Betuwestraat en de Zuidelijke Wandelweg zorgt het verschil in hoogte tussen de oost-west en noord-zuid georiënteerde bouwstroken voor afwisseling in de buurt. De garageboxen in de noord-oost hoek van elke haak maakt diagonaal over de hoven doorzichten mogelijk, waardoor een fraai evenwicht tussen de intimiteit van de binnenhof en de openheid naar de omgeving daarvan ontstaat. Om die reden zijn deze buurten op de Waarderingskaarten AUP gebieden Zuid hoog gewaardeerd.

Advies:

- De hoogte van de bebouwing ondersteunt de monumentaliteit van de doorgangswegen en de identiteit van de buurten daarachter. De overgangen daartussen worden door oplopende bouwhoogtes bepaald. Respecteer in de regeling van de bouwhoogtes de compositie van de wijk als geheel en van de buurten afzonderlijk door verspringingen in de bouwhoogtes te behouden.

- *Hoge gebouwen en torens vormen herkenningspunten in de buurt. Zorg ervoor dat de zichtlijnen op deze accenten vanuit het verkeersareaal (openbaar toegankelijk gebied) onbebouwd blijven.*
- *De afwisseling in hoogte in de stroken- en hakenverkaveling van de Amstelhof en Veluwebuurt zijn samen met de diagonale zichtlijnen tussen de stroken door een belangrijke kwaliteit van beide buurten. Respecteer in de regeling van de bouwhoogte van de bestaande bebouwing deze kwaliteiten.*

3.3. Kapvormen

De kapvormen, aan de voorzijden overwegend hellend en uitgevoerd als een gesloten dakvlak, spelen mee in de ritmering van de straatwanden. Zij spelen ook een rol in het verlenen van accenten in de bebouwing. Veel meer dan in de Stadion- en Beethovenbuurt hebben de bouwblokken een plat dak, met name in de bebouwing van Plan Rijnstraat, ten zuiden van de Uiterwaardenstraat. Dakkapellen vormen in de meeste gevallen een integraal onderdeel van het ontwerp. Toevoegingen van dakkapellen zullen in overeenstemming met de bestaande vorm en ritmering van het dak en de straatwanden moeten gebeuren.

Uiterwaardenstraat

Grevelingenstraat

Monumentale bebouwing aan hoofdverkeerswegen en belangrijke pleinen zijn afgedekt met grote, gesloten kappen. Toevoeging van dakkapellen moet in deze gevallen zoveel mogelijk worden voorkomen.

Gesloten dakkappen bij bebouwing langs de Rooseveltlaan

Met ingang van 1 januari 2012 is in het kader van de Modernisering Monumentenzorg (MoMo) het vastleggen van cultuurhistorische waarden in het bestemmingsplan verplicht. Daarnaast treedt per 1 januari 2012 met het Besluit Omgevings Recht (BOR) een verruiming van de regeling van het vergunningsvrije bouwen binnen het

beschermd stadsgezicht in werking. Ontwikkelingen in het kader van de Wabo en de Modernisering Monumentenzorg (MoMo) zijn aanleiding om voor een andere benadering van de regeling voor kapvormen te kiezen. Het uitgangspunt van Stadsdeel Zuid is om de bestaande situatie vast te leggen. Het stadsdeel Zuid stelt in de Stadion- en Beethovenbuurt voor om van een voorzijde (zichtbaar vanaf openbaar toegankelijk gebied) - achterzijde (niet zichtbaar vanaf openbaar toegankelijk gebied) benadering uit te gaan. Het ligt voor de hand om bij de Rivierenbuurt en de bebouwing in Plan Rijnstraat, voorzover het kapprofielen anders dan platte daken gaat, voor eenzelfde benadering te kiezen. Voor alle wijzigingen aan de voorzijde van het dak (tussen dakrand voorzijde en nok) is in het geval van aanwijzing tot beschermd stadsgezicht een vergunning nodig. Het voorstel is om evenals bij de nok- en goothoogte, de bestaande situatie aan de voorzijde van het dak (tussen dakrand en nok) in het bestemmingsplan vast te leggen. Bij het aanbrengen van dakkapellen moet ten alle tijden rekening worden gehouden met de architectuureenheden zoals deze op de waarderingskaarten staan aangegeven.

Voor wijzigingen aan de achterzijde van de kap (alles achter de nok, tussen nok en dakrand achterzijde) zijn de waarderingskaarten *Gordel '20-'40* zoals deze voor dit gebied door stadsdeel Zuid zijn vastgesteld, richtinggevend. Op de waarderingskaarten is aan iedere architectuureenheid – een pand, een serie panden of een geheel bouwblok – een waardering van de architectonische kwaliteit weergegeven, aangeduid met een orde, oplopend van basisorde naar orde 1. Deze zijn als volgt omschreven

- Orde 1: Geregistreerde en beoogde Rijks en Gemeentelijke monumenten
- Orde 2: Monumentwaardige bouwwerken met een nadrukkelijke architectonische verbijzondering en bouwwerken met een bijzondere cultuurhistorische betekenis.
- Orde 3: Karakteristieke bouwwerken met architectonische en/of stedenbouwkundige meerwaarde.
- Basisorde: Voor de periode kenmerkende bouwwerken met basiskwaliteit aangeduid of bouwwerken die door ingrijpende wijzigingen hun architectonische meerwaarde hebben verloren.

De orde 1-panden zijn rijks- of gemeentelijk monument of worden binnenkort gemeentelijk monument. Voor alle wijzigingen geldt dat in het kader van de monumentenwet een monumentenvergunning als onderdeel van de omgevingsvergunning nodig is. Hoewel de daadwerkelijke aanwijzing van de potentiële monumenten enige tijd in beslag kan nemen, is BMA in dit advies wel van een monumentale status uitgegaan. In bijlage 1 is een lijst opgenomen van rijks-, gemeentelijke en potentiële gemeentelijke monumenten.

BMA adviseert om de hoogte van de waardering mee te laten wegen in de regeling van de kapvorm aan de achterzijde. Wijzigingen die aan de achterzijde van de kappen plaats vinden zijn:

- dakluik
- daktoegang
- dakopbouw
- dakuitbouw
- toevoegen extra daklaag

Voor enkele dakvormen geldt dat wijzigingen in de kap aan de achterzijde bestaande architectonische kwaliteiten aantast. Het gaat om de platte daken, het verhoogde platte dak, het bolvormige dak, het schilddak en het zadeldak.

Bij platte daken en verhoogde platte daken zijn alleen bij orde 3- en basis orde-panden het aanbrengen van dakluiken als toegang tot een dakterras mogelijk. Zie hiervoor objectcriteria in de welstandnota. Voor orde 2-panden geldt dat ten behoeve van de toegang tot een dakterras slechts één dakluik is toegestaan. Dakopbouwen en dakuitbouwen zijn, in lijn van de restauratieve aanpak voor de kap, vanuit welstandstoezicht niet toegestaan. Bij schilddaken en zadeldaken zijn dakkapellen vergunningvrij mogelijk. Dat geldt ook wanneer de Rivierenbuurt Noord onderdeel gaat uitmaken van een beschermd stadsgezicht.

Voor de overige dakvormen zijn aan de achterzijde wijzigingen mogelijk. Grofweg zijn er drie opties van wijzigingen mogelijk:

- a. Geen wijziging mogelijk
- b. Alleen een toegang tot een dakterras en dus ook de aanleg van een dakterras mogelijk
- c. Toevoeging van een extra bouwlaag aan de achterzijde van de dakkap mogelijk.

Welke optie voor de overige dakvormen van toepassing is, is afhankelijk van de ordewaardering die aan een pand, een serie panden of een woonblok is toegekend.

Bij orde 1 objecten In de Rivierenbuurt Noord zijn alle orde 1-objecten rijks- of gemeentelijk monument of zullen op vrij korte termijn gemeentelijk monument worden. Voor wijzigingen is een monumentenvergunning als onderdeel van de omgevingsvergunning nodig

Bij orde 2 objecten:

Optie b en c. niet toegestaan, tenzij met positief advies van BMA en Commissie van Welstand en Monumenten.

Bij orde 3 en basisorde objecten:

Optie b: Bij toegangen tot dakterrassen waarbij de dakopbouw in de voet van de schijncap staat, moet 2/3 van de kap van elk pand intact blijven. Komt de toegang in een recht op staande wand, dan kan de hele breedte van het pand voor de opening worden gebruikt. In dit geval is eigenlijk sprake van een extra bouwlaag. Wijziging van de gevelopening aan de achterzijde is overigens vergunningvrij.

Optie c: De toevoeging van een extra bouwlaag is mogelijk, mits de zichtlijn tussen dakrand van de achterzijde en de dakrand van de toegevoegde bouwlaag een hoek van 45° maakt en tussen de nok van de kap en het dak van de bouwlaag 30 cm wordt vrijgelaten.

Voor de regeling van wijzigingen aan het achtervlak van kapvormen adviseert BMA de welstandnota van stadsdeel Zuid als uitgangspunt te nemen, zie met name hoofdstuk 8.15: *Objectcriteria voor dakopbouwen, dakterrassen en dakhekwerken*.

Extra aandacht vraagt de bebouwing in het door Van Eesteren ontworpen deel van Plan Zuid, Plan Rijnstraat, ten zuiden van de Rooseveltlaan en de Vrijheidslaan. Deze bebouwing heeft overwegend een plat dak en is over het algemeen met een basisorde gewaardeerd. Van uit stedenbouwkundig perspectief zijn de straten in dit deel echter hoog gewaardeerd (Zone A), hetgeen onder meer bepaald wordt door het assymetrische straatprofiel, maar ook door het uniforme karakter van de architectuur. In hoeverre op de daken van deze bouwblokken dakluiken kunnen worden toegestaan zal nader onderzocht moeten worden.

Voor wat de naoorlogse bebouwing ten zuiden van de President Kennedylaan betreft, zijn de hoogteverschillen tussen de verschillende bebouwingsstroken in de Veluwebuurt en de Amstelhof een belangrijke kwaliteit. Dakopbouwen kunnen de openheid van de verkaveling op sommige plaatsen aantasten. Op de waarderingskaarten AUP gebieden Zuid zijn verschillende stroken hoog gewaardeerd, vanwege de verkaveling en de relatie tussen verkaveling en de tuinstedelijke opzet van de wijk als geheel.

Uitsnede Waarderingskaart AUP gebieden Zuid

Advies:

- Gebruik de ordewaardering zoals aangegeven op de waarderingskaart Gordel '20-'40 voor wat aan de achterzijde van de dakkappen aan daktoegangen, dakuitbouwen en toevoeging van bouwlagen mogelijk is. Leg aan de voorzijde van het dak de huidige situatie vast en houdt daarbij rekening met de architectuureenheden zoals deze op de ordekaarten zijn aangegeven.
- Houdt bij de regeling van dakopbouwen rekening met de kwaliteit van de hoogteverschillen in de hakenverkaveling van de Veluwebuurt.

3.4. Openbaar groen en openbare ruimte

Plan Zuid is het eerste grote uitbreidingsplan waarin de beplanting van straten, lanen en oevers een integraal onderdeel zijn van een stedenbouwkundig ontwerp. Berlage deed voorstellen voor de profilering van wegen en straten, maar die zijn niet altijd volgens dat ontwerp uitgevoerd. Hij was wel enige tijd adviseur bij de inrichting van de straten. Hoewel in de oorlog veel bomen gekapt werden en na de oorlog nieuwe bomen met een grotere onderlinge afstand werden teruggeplaatst, veranderde niets aan de stedenbouwkundige betekenis van de beplanting voor de geleding van de ruimte.

Presentatietekening uitbreidingsplan van 1915 (vastgesteld in 1917)

Uitsnede met legenda

De profilering met de beplanting ondersteunt de hiërarchie in de stedenbouwkundige opzet. De Apollolaan, de Minervalaan en de Churchilllaan zijn ontworpen als 'parkways' met een middenberm en vier rijen bomen. De President Kennedylaan verbindt de vooroorlogse Rivierenbuurt aan de naoorlogse en lijkt van een gelijke opzet als de Churchilllaan, zij het dat hier de blokken aan de noordzijde dwars op de weg staan en het profiel in overeenstemming met Van Eesterens benadering asymmetrisch is.

Churchilllaan in 1930

President Kennedylaan

Belangrijke buurtstraten zijn beplant met hoog opgaande bomen, de kleinere woonstraten met bomen uit de categorie 2. De breedte van de straten, de hoogte van bebouwing en de indeling van de straten zijn nauw op elkaar afgestemd. Pleinen en plantsoenen vormen een belangrijk onderdeel van de stedenbouwkundige opzet. Anders dan de Stadion en Beethovenbuurt met pleinen als het Bachplein, Raphaëlplein, enz. kent de Rivierenbuurt geen groot aantal pleinen. Belangrijke buurtpleinen zijn met name in het Noordelijke deel te vinden zoals het Merwedeplein, aan de Roerstraat, aan de Jekerstraat, aan de Berkelstraat en het Meerhuizenplein. Ook komen groenstroken voor op verbredingen van straten zoals in de Maasstraat. Van de oorspronkelijk aanleg van plantsoenen en groenstroken die het karakter van siertuinen hadden, is vaak niet veel meer over.

Berkelstraat

Merwedeplein, in 1928

Het stadsdeel Zuid heeft in verschillende vastgestelde nota's beleid ontwikkeld voor het behoud en beheer van de groenstructuur in de Rivierenbuurt en de naoorlogse gebieden. Voor dit deel van Plan Zuid en de burten ten zuiden van de President Kennedylaan zijn dat het *Kwaliteitsplan ZuiderAmstel, Visie Openbare Ruimte* en het *Kwaliteitsplan ZuiderAmstel, Visie Groenstructuur*.

Bij de inrichting van de openbare ruimte staan veiligheid, het gebruik en de beleving van de bijzondere kwaliteiten van pleinen en straten op gespannen voet. Blauwe hekken die op tramhalteplaatsen zijn neergezet, delen de straatruimte op. De wens tot afbakening van zit- en speelruimtes markeren op grove wijze verschillende vormen van gebruik binnen een pleinruimte af, op een manier die ten koste gaat van de verblijfskwaliteit en de ervaring van de pleinen en plantsoenen als geheel. De groenstroken in de assymetrische profielen van het Plan Rijnstraat zijn afgezet met hekken, waartegen vele fietsen geplaatst zijn, waardoor de straten een rommelige aanblik bieden en de voetgangers gehinderd worden.

Hekken langs groenstroken in de Vechtstraat

Ook is bij het ontwerp van omheiningen weinig rekening gehouden met de samenhang in de ruimtelijke werking en betekenis van een plein, zoals uit de inrichting van de Roerstraat blijkt die van een veel geringere kwaliteit is als bijvoorbeeld het plantsoen aan de Berkelstraat.

Roerstraat in 2011

in 1935

In de naoorlogse buurten heeft de vormgeving van de overgang tussen privaat- en openbaar groen een belangrijke betekenis. Door een grotere behoefte aan privacy hebben de bewoners van met name de bebouwingstroken tussen Stichtstraat en Baroniepad de afscheiding van de tuinen hoog gemaakt. Ook het onderhoud van de openbare groenstroken met hoog opgaande beplanting draagt aan de kwaliteit van de open opzet van de buurt niet veel bij.

Paden voor ontsluiting van de woningen tussen de bebouwingstroken

Begraafplaats Zorgvlied heeft de status van rijksmonument, zodat wijzigingen hieraan onder de monumentenwet vallen. Het Martin Luther Kingpark kent een open, sobere aanleg met grote groenvlakken. De herinrichting van het oostelijk deel heeft daarin geen verandering gebracht.

Martin Luther Kingpark

De verankering van de cultuurhistorische waarde van de openbare ruimte in Oud Zuid valt in het bestemmingsplan goed te regelen door middel van het vastleggen van de profielen van straten en lanen. De samenhang tussen profiel, bebouwing en inrichting van de openbare ruimte behoort tot de belangrijkste

cultuurhistorische waarden van de Rivierenbuurt. In de hierboven genoemde nota's van het Beeldkwaliteitsplan ZuiderAmstel is een analyse gemaakt, mede op basis van historisch onderzoek. Zeker voor wat de Rivierenbuurt Noord betreft, dat mogelijk onderdeel gaat uitmaken van het beschermd stadsgezicht, is een regeling nodig, waardoor de beschrijving van de cultuurhistorische waarden in de planvorming voor herinrichtingen vroeg in het planproces kunnen worden betrokken.

Advies:

- Neem in de regeling van het bestemmingsplan bepalingen op die recht doen aan de overgangen tussen privaat en openbaar groen in de naoorlogse buurten om te voorkomen dat de samenhang daartussen door hoogte en vormgeving van de afscheidingen verloren gaat.

- Neem in de toelichting van het bestemmingsplan een karakterisering van de openbare ruimte op en ontwikkel een regeling zodat in planvormingsproces voor de herinrichting van belangrijke pleinen en plantsoenen, de cultuurhistorische waardestelling een belangrijk uitgangspunt is.

3.5. De binnentuinen

Vrijstaande woningen en twee onder een kap woningen hebben veelal voor- en achtertuinen. In de buurten achter de hoofdverbindingswegen zijn vaak woningen met voortuinen te vinden, die het buurtkarakter onderstrepen. De voortuinen vormen een overgangszone tussen openbare ruimte en private ruimte. De opgave hier is om een evenwicht te vinden tussen privacy aan de ene kant en de samenhang van het stadsbeeld aan de andere, onder meer tot uitdrukking komend in eenheid in vormgeving van erfafscheidingen en gedeeltelijke zichtbaarheid van de gevels van de woningen. In andere straten dienen in de voorgevel opgenomen plantenbakken als geveltuinten en zijn een onlosmakelijk onderdeel van de architectuur.

Berlage ging bij de invulling van Plan Zuid uit van gesloten bouwblokken, met als het even kon ruime binnentuinen naar het voorbeeld van de binnentuinen van de grachtengordel. Deze binnentuinen fungeren als een belangrijke groenvoorziening van de woningen die eraan liggen of die erop uitkijken. De vertrekken die gelegen zijn aan de binnentuinen vormen een belangrijk onderdeel van de beleving en het gebruik van de woningen. In een deel van de bebouwing van de Rivierenbuurt zijn in de zijde van het bouwblok dat aan een winkelstraat ligt, winkels en horecagelegenheden ondergebracht. Optimaal gebruik van het perceel voor winkelnering kan hier in conflict komen met het woongenot van de bewoners die boven de winkels wonen en in de overige drie zijden van het bouwblok. De uitbreiding van winkelruimtes aan de achterzijde heeft consequenties voor de openheid van deze binnentuinen en het zicht van de woningen op deze binnentuinen en dus voor de stedenbouwkundige waarde van de buurt. Met de invoering van de Wabo kunnen ook winkels vergunningvrij aan- en uitbouwen tot 2,5 meter uit de oorspronkelijk achtergevelrooilijn realiseren en bijgebouwen tot maximaal 30 m², als deze samen niet meer dan 50% van het achtererf in beslag nemen. Per 1 januari 2011 bestaat deze mogelijkheid ook voor het geval Plan Zuid wordt aangewezen als beschermd stadgezicht. Uitbreiding van de winkels in de binnentuin is een inbreuk op de beleving van de open ruimte van de binnenhoven en het woongenot van de bewoners die daarop uitkijken. In het bestemmingsplan zou voor het behoud van de woonkwaliteit van de binnenhoven de mogelijkheid tot uitbreiding van de achtergevel beperkt moeten blijven tot wat vergunningvrij mogelijk is.

Advies:

-Beperk de winkeluitbreiding in de binnenhoven tot wat vergunningvrij mogelijk is.

-De binnentuinen vertegenwoordigen voor de woningbouwcomplexen die rijks- of (potentieel) gemeentelijk monument belangrijke stedenbouwkundige waarden. Winkeluitbreidingen van het monument in de binnentuin is niet gewenst (zie bijlage Lijst met monumenten in Rivierenbuurt e.o). Bij wijziging is een monumentenvergunning als onderdeel van de omgevingsvergunning nodig.

Bronnen

- E. Agtsteribbe, V. Stissi, A. van Dijk (red.), *Pracht in Prefab. Het Nemavo-Aireysysteem in Amsterdam*, Amsterdam z.j.
- J.J. van der Velde, *Stadsontwikkeling van Amsterdam 1939 – 1967*, Amsterdam 1968, p. 126.
- E. Fisher, *Bouwen en Wonen. Aspecten 40 Jaar Volkshuisvesting*, Amsterdam 1968, p. 54 – 57.
- E. Kurpershoek en M. Ligtelijn, *De parken van Amsterdam*, Amsterdam 2001.
- A. Schrier, *Amsterdamse stadsparken uit de twintigste eeuw. Een verkennend bronnenonderzoek naar de ontstaansgeschiedenis van het Amsterdamse stadspark uit de twintigste eeuw*, Amsterdam 1996
- V. van Rossem, 'Een keerpunt in de Nederlandse stedenbouw: Plan Zuid' in: K. Gaillard en B. Dokter (red.), *Berlage en Amsterdam Zuid*, Rotterdam 1992.

Colofon

De Cultuurhistorische verkenning en advies Rivierenbuurt e.o. is geschreven in opdracht van Stadsdeel Zuid

Karin Westerink
Hoofd afdeling Monumenten

Datum: februari 2012
Status: definitief
Redactie: Jouke van der Werf
Tekst: Jouke van der Werf, Carlos van Onna

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op enigerlei andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van BMA. BMA aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.